

Els “Trulli” de la Vall d’Ítria (Alberobello) i els “pajare” del Salento.

per Martí Rom

Foto 1:
“Alberobello. Rione Monti”

La Puglia (també dita Apúlia o Pulla) és la regió italiana més oriental, va des dels Monts Apenins a la mar Adriàtica i s’estén uns 300 quilòmetres fins al cap de Leuca, a la punta del “taló de la bota” d’Itàlia. Té els hiverns temperats i els estius secs i calorosos. A la Puglia central hi ha la Vall d’Ítria, equidistant de Bari i Brindisi i a uns vint quilòmetres de la costa, on hi ha els pobles: Alberobello, Locorotondo, Cisternino i Martina Franca. Pobles blancs en una terra taronja. Aquesta és l’àrea de màxima densitat de “trulli”, unes particulars cases / barraques de pedra seca.

Més al sud, hi ha la regió natural (la península) del Salento. Aquest, ve definit per la línia que uneix, més o menys, les ciutats de Taranto i Brindisi, fins al cap de Leuca. És una regió amb identitat pròpia, on els seus habitants refusen formar part de la Puglia. Al Salento hi ha una gran quantitat de barraques de pedra seca, els “pajare”.

D’aquesta zona d’Itàlia podem destacar uns notables llocs d’interès turístic. La “Grotte di Castellana”, a uns 15 quilòmetres al nord d’Alberobello, que permeten una visita de més 1’5 quilòmetres i unes dues hores recorrent diverses grutes. Al centre del Salento hi ha la ciutat de Lecce, una meravella del barroc. Li diuen la Florència del sud i pugna per ser la capital cultural europea del 2019. I, finalment, les platges extraordinàries del Salento, com la Marina di Pescoluse, a la mar Jònica. La companyia Ryan Air té vols directes

des de Barcelona i Girona a Bari i Brindisi.

La Vall d’Ítria forma part d’una regió natural més àmplia, que sobrepassa la Puglia i és coneguda com la Murgia (o Murge), un altiplà d’uns 700 metres d’altitud. L’arrel etimològica d’aquesta denominació ve del llatí “múrex”, que vol dir roca punxeguda. És una regió definida per la proliferació de roca calcària. La Vall d’Ítria també és coneguda com la “Murgia dei trulli”.

Sorprèn quan arribes a Alberobello, acostar-se al belvedere, la terrassa de la Piazza Plebiscito i contemplar la vista panoràmica dels més de 1.000 “trullo” del Rione Monti.

El conjunt de trulli d’Alberobello va ser declarat Patrimoni de la Humanitat de l’UNESCO el 1996 per ser “testimoni únic d’una tradició cultural... constituir un exemple extraordinari de tipologia constructora...”. Un trullo és una construcció de pedra seca culminada per una coberta cònica que li confereix una particular bellesa. Hi ha diverses versions de l’origen de la paraula “trullo”, per un costat, sembla remetre al grec-bizantí “torullos” (cúpula) o bé del llatí “turris / trullum” (petita torre). Recordarem que la “Magna Grècia” era el territori colonitzar pels grecs del sud d’Itàlia i Sicília.

La construcció d’un trullo s’iniciava a la base amb les pedres més grans, normalment rectangulars, per anar enlairant-se

Foto 2: “Alberobello. Rione Monti”

Foto 3:
"Locorotondo.
Contrada
Ritunno
Piccola"

amb pedres mitjaneres. A Alberobello normalment són de planta quadrangular. La cúpula cònica es feia mitjançant la superposició, en fileres circulars, de petites i primes lloses de pedra; aquesta forma li confereix una aparença oriental. Les llegendes més antigues de la Puglia ens duen a Grècia i a l'Àsia Menor.

A Alberobello, els trulli a l'interior i a la part inferior exterior estan recoberts per una capa de calç; a vegades, també n'hi ha a la part més superior de l'estructura cònica, la qual cosa dóna una conjunció de pedra negra o grisa (algun cop pot ser lleugerament marró) de la part inferior de la cúpula amb el blanc de les parets. Sovint, culminant la cúpula cònica, hi ha un pinacle blanc (de diferents formes). També cal citar que alguns d'aquests trullo tenen pintat sobre la pedra negra de la cúpula algun símbol (pagà o cristià) característic: un sol, una creu... Aquesta característica d'habitatge amb una única sala es va anar desenvolupant, amb el pas del temps, afegint-hi un altre trullo al costat, afegint-li noves sales i obtenint un habitatge més complex fruit de l'agregació de diversos trullo connectats interiorment.

Baixant de la Piazza Plebiscito cap al carrer Largo Martellota, ens endinsarem pels carrers de Rione Monti, anirem pujant pel puig serpentejant pels seus

carrers. Impressiona el conjunt de cases, neguiteja la munió de turistes i molesta l'excés de botigues de records. Aquest barri ja va ser declarat "monument nacional" el 1909.

Tornant al belvedere, just al costat i a l'esquerra mirant cap a Rione Monti, hi trobem un altre conjunt de trulli, és Rione Aia Piccola. En aquest, hi ha uns 400 trulli. Aquí no hi trobarem botigues ni gaire turistes. Es aquí on podem apreciar i gaudir millor del que són carrers amb cases amb aquella peculiar tipologia; fins i tot et deixen entrar en algun trullo habitat. Són els trulli urbans. L'excepcionalitat d'Alberobello ve perquè és un poble que fins a finals del segle XVIII estava construït totalment mitjançant pedra seca; el poble modern s'expandeix en sentit contrari a partir de la Piazza Plebiscito i la contigua Piazza del Popolo.

Podeu trobar més informació sobre els trulli a l'article "Els trulli d'Alberobello (Itàlia)" publicat en aquesta mateixa revista,

en el número 23, pàg. 14. I per Internet, podreu accedir a dues interessants comunicacions. La primera, de títol "Los trulli", de Brunella Vernile va ser presentada al "Primer Congreso Nacional de Historia de la Construcción" (Madrid, setembre de 1996). L'altre "Construzioni in pietra a secco: I trulli della murguia pugliese. Etimologia del vocabolo e ipotesi sulle origine" de Domenico Tamborrino, del "IV Congrès Internacional Construcció de Pedra en Sec" (Mallorca, setembre 1994), està reproduïda a la pàg. 177 del llibre "La pedra en sec. Obra, paisatge i patrimoni".

Encara a Alberobello, a tocar de la Piazza Plebiscito, on hi havia el belvedere, hi trobem la Piazza 27 Maggio i allí el Museo del Territorio. A la façana ens sorprèn una gran fotografia de Pier Paolo Pasolini (1922-1975) el famós cineasta, escriptor i intel·lectual italià. Sobre una part del seu rostre s'hi reproduïxen unes frases seves dedicades als trulli. A sota, s'explica que corresponen al text "I nitidi trulli di Alberobello", publicat a "Il Quotidiano" (18 de març de 1951).

La revista "Nuovi Argumenti", número 32 (2005), recuperava aquest text perdut que Pasolini va escriure amb el pseudònim de Paolo Amari. Pasolini, l'hivern del 1949, havia deixat enrere el Friuli per anar a viure a Roma. Aquell jove del nord d'Itàlia fa un viatge (1951) per la Puglia i hi descobreix els trulli: "... Les teulades punxegu-

Foto 4: "Locorotondo.
Contrada
Marziolla"

Foto 5:
"Fragagnano
(Salento)"

des, un negre blavós... No hi ha rastre de misèria ni de brutícia. Els trulli més pobres, alineats en carrerons costeruts, de poble de muntanya, vaporosos i innocents, estan plens de claredat... Els senders a la nit, la tarda que vaig arribar, estaven deserts: tan sols alguns nens jugaven asseguts a la porta, enmig de tota la blancor..."

A Locorotondo, el poble del costat, vàrem trobar encara algun conjunt aïllat de trulli que han sobreviscut a la restauració amb finalitats turístiques. Havia trobat informació que n'hi havia a tres indrets: Contrada Ritunno Grande, Contrada Serra i Contrada Ritunno Piccola; els tres situats a tocar i al sud-oest de la població. Però els dos primers ja estaven en plena reforma per reconvertir-los en uns típics "Bed and breakfast" (magnífics) de la Vall d'Ítria. El darrer, el Ritunno Piccola, encara es conserva en el seu estat originari. Per accedir-hi, cal agafar la carretera que surt de Locorotondo cap a Martina Franca i, a la primera rotonda, en sortir del poble, agafeu la desviació de la dreta (que indica "Contrada Serra"). Seguint aquest carrer, i després de girar (als 200 metres) en perpendicular a l'esquerra, al final del

carrer (400 metres més enllà) trobem un pas a nivell del tren que creuarem agafant el carrer de més a l'esquerra. Seguint per aquest carrer i a uns 700 metres, a la dreta, dalt del turó, hi ha la Contrada Ritunno Piccola. Són uns vint trulli.

Encara hi viu un matrimoni d'uns setanta anys. Ens van explicar com, durant el segle XIX, aquestes contrades agrícoles estaven poblades de "masseries" (masies) amb grans extensions de terra on s'hi conreava cereals, però que la irrupció de gra americà a baix preu a Europa les va dur a la decadència. Aleshores, al tombant dels segles XIX i XX, i aprofitant que la fil·loxera havia matat les grans extensions de vinya de França i del nord d'Itàlia, els pagesos van decidir començar a plantar-hi vinya. Ara, l'organització social havia canviat, ja no hi havia un amo i molts jornal·lers (com a les masseries), ara

aquests s'anaven organitzant i col·laborant entre ells per treballar la terra. Sempre hi havia hagut trulli, però fins aleshores eren aïllats; ara, se n'anaven construint agrupant-se en una mateixa contrada. Tenien diferents funcions, però d'ús comú: forn, magatzem de gra, corral, cisterna... Més els que servien per allotjar-s'hi. Estaven agrupats formant un espai central, una plaça, era una forma de viure junts ("vivere insieme"). Els trullo que vam veure, on hi vivien, tenien un entresolat definit per un conjunt de bigues de fusta. Tots aquests trulli estan fets tan sols per pedra seca, sense la capa de calç (blanca) que tenien els d'Alberobello; aquí predomina el color negre o gris de les pedres. També ens comentava que les cúpules còniques estan fetes amb pedres planes però un xic irregulars, no com els moderns trulli reconstruïts, més perfectes, doncs així permet una millor ventilació del trullo, sobretot en els casos en què s'hi emmagatzemava cereal. Com veiem aquests trulli presenten una funcionalitat diferent dels d'Alberobello: són de l'àmbit rural, elements de la pagesia. Al nord del terme de Locorotondo també s'hi poden trobar alguns conjunts d'antics trulli. A mig camí de la carretera de Fasano a Locorotondo, passat Laureto, trobem una carretera a la dreta (SP225) que va a San Marco. A un quilòmetre, a la Contrada Marziolla, tocant a la carretera, a l'esquerra, trobem uns trulli

Foto 6:
"Presicce
(Salento)"

Foto 7:
"Torre Vado
(Salento)"

siamesos, dos trullo comunicats per una porta interior. Uns 500 metres més enllà, a la dreta, hi ha la Contrada Lamie Affascinante, una agrupació de trulli.

Aquests són tan sols els casos més significatius que ens vam trobar. Escampats per tot aquest territori, des d'Alberobello a Cisternino, passant per Locorotondo, hi ha molts altres trulli aïllats. També he pogut veure un altre tipus de construcció, dita "casèdde", tota de pedra seca, que és una casa de camp (amb parets lleugerament inclinades a la manera de la base d'una piràmide) culminada per la cúpula típica dels trulli.

A uns seixanta quilòmetres cap al sud d'Alberobello, i a uns vint a l'est de Taranto, hi ha Fragagnano. És la regió del Salento. L'entorn ha canviat, de la verdor i puixança de la Vall d'Ítria hem passat als camps marró intens o algun cop vermellós i a la mancança; estem al sud del sud d'Itàlia. En aquests pobles que estan al voltant de la carretera que va de Taranto a Lecce: Fragagnano, Sava, Manduria, Avetrana, Lizzano, Torricella, o Monacizzo, hi ha gran quantitat de barraques de pedra seca de tipologia molt semblant de les que tenim a Catalunya. Res a veure amb els trulli de la Vall d'Ítria (Alberobello). El paisatge del Salento està definit per grans camps d'olivers, de fet n'hi ha a tota la Puglia (diuen

que "l'oli és l'or de la Puglia"), boscos de pins i molt sovint "muretti a secco", murs de pedra a les vores dels camins o delimitant les feixes de terra als turons a prop del mar. Són les terres de la "trilogia mediterrània": del blat, les vinyes i els olivers.

L'origen de les "capanna in pietra a secco" al Salento ha estat lligat a la divisió de les grans hordes en parcel·les més petites, a finals del segle XIX o inicis del XX. Una de les Fragagnano tenia inscrita la data de 1875. Això comportava la necessitat d'un allotjament temporal (o permanent) i a tenir un aixopluc per als animals i les eines agrícoles. Presenten una forma cònica o piramidal escapçada per la part superior, acabant en una àmplia terrassa coberta d'una capa de terra.

A la Murguia tarantina hi trobem Fragagnano. Sortint per la carretera que va a Sava (SS-7TER), a 1,5 quilòmetres i just abans del senyal "V 24", hi ha un camí a la dreta. Només entrar-hi, ja comencem a veure gran quantitat de barraques. La màxima densitat de "pajare" els trobarem més al sud, des de Presicce i Salve al cap de Leuca. Fou la zona amb una major divisió de les propietats agràries. Aquestes barraques de pedra seca del Salento, en general, són conegudes com "pajare", també dits els "trulli salentini".

Agafa el nom de la seva funció més antiga: era on s'hi guardava la palla. En lloc d'aquelles pedres planes dels trulli de la Vall d'Ítria, les del Salento tenen formes més irregulars, són d'un tipus de pedra calcària difícil de tallar. Moltes són d'una important grandària, per la qual cosa, per poder-les arranjat, tenen escales exteriors que pugen fins al primer nivell o a dalt de tot.

A la zona de Presicce podem agafar la carretera (SS274) en direcció a Salve, partint des de l'enllaç amb la SP193, i a uns tres quilòmetres, agafarem a la dreta la carretera SP324. A uns 1,7 quilòmetres, tot d'una, gira en perpendicular a la dreta. Una llarga recta, d'uns 2,5 quilòmetres que ens porta (més o menys en paral·lel a la SS274), retornant cap enrere, fins un nou encreuament amb la SP193. A partir d'aquella corba esmentada, trobarem durant uns dos quilòmetres moltes barraques a un costat i altre de la carretera.

Finalment, anirem trobant moltes barraques, molt a prop del mar, recorrent la carretera de la costa SP91, baixant des de Marina di Pescoluse (a la mar Jònica) fins al cap de Leuca i pujant fins a l'alçada de Gagliano del Capo (mar Adriàtica). En aquest cas, les pedres negres contrasten, excel·lentment, amb la mar blava, fins i tot "troppo azzurro".

Tornem a Alberobello amb paraules de Pasolini: "Tot el dia havia brillat un sol d'estiu en tota la seva nuesa il·luminant la terra de la Puglia. Terra taronja, en la qual la blancor d'Alberobello era gairebé un miracle... el temps en un any determinat, o segle, es va aturar, i la ciutat s'ha mantingut al marge, fòssil i incorrupta".

martirom@martirom.cat